

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۸/۲۶

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۱۰

فصلنامه مدیریت نظامی

سال بیست و پنجم، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۴

صص ۲۰۱ - ۲۲۷

مقاله پژوهشی

آگاهی و عملکرد دانشجویان در زمینه یادگیری آموزه‌های قرآنی «خطاب‌های

قرآنی» با رویکرد تربیتی: (مطالعه موردی بر روی دانشجویان دانشگاه افسری

امام علی (ع)

یاسر خسروی*،^۱ غلام رضا الله قلی^۲، سید اصغر غفاری^۳

چکیده

زمینه: آموزه‌های قرآنی به‌ویژه «خطاب‌های قرآنی» به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابعاد دینی و تربیتی می‌توانند تأثیر بسزایی در تربیت فردی و اجتماعی و افزایش تاب‌آوری در برابر چالش‌های زندگی داشته باشند. این آموزه‌ها با توجه به نیازهای روان‌شناختی، اجتماعی و معنوی افراد، می‌توانند به رشد شاخص‌های تربیتی دانشجویان کمک کنند. این تحقیق به بررسی نظرات متخصصان شامل استادان حوزوی و اساتید گروه معارف دانشگاه‌های آجا درباره آگاهی و عملکرد دانشجویان در یادگیری آموزه‌های قرآنی و تأثیرات تربیتی آن‌ها بر زندگی دانشجویان می‌پردازد. این پژوهش با رویکرد کیفی و استفاده از تحلیل محتوا انجام شده است. در این پژوهش با مطالعه بر روی تعداد ۵۰ نفر از کنشگران دانشگاهی و حوزوی که از طریق نمونه‌گیری هدفمند و به صورت گلوله برفی انتخاب شدند، مشخص شد که بخش قابل توجهی معتقدند که اغلب دانشجویان از آموزه‌های قرآنی و تأثیرات تربیتی آن‌ها آگاهی چندانی ندارند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد با بهره‌گیری از معارف قرآن کریم نظیر «خطاب‌های قرآنی» می‌توان مهارت‌های زندگی فردی و اجتماعی، ایمانی، فکری و اخلاقی دانشجویان را تقویت نماییم. این آموزه‌ها می‌توانند تأثیرات مثبتی در تاب‌آوری دانشجویان در برابر مشکلات و تنش‌های آتی، به‌ویژه با توجه به محیط تحصیلی و شغل حساس آن‌ها، داشته باشند.

کلید واژه‌ها: آموزه‌های قرآنی، خطاب‌های قرآنی، دلالت‌های تربیتی، دانشگاه امام علی (ع)

۱- دکتری الهیات و معارف اسلامی، استاد گروه معارف دانشگاه افسری امام علی (ع)، تهران، ایران. (نویسنده

مسئول) yaserkhosravi6688@gmail.com

۲- سطح چهار حوزوی، استاد دانشگاه‌های آجا، معاونت آموزش سازمان عقیدتی سیاسی ارتش.

۳- دانشجوی دکتری تخصصی دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه قم، رشته ی قرآن و مدیریت.

مقدمه

در دنیای امروز، انسان‌ها با انواع مختلفی از چالش‌ها و مشکلات در ابعاد فردی، اجتماعی و روانی مواجه هستند که می‌تواند به ویژه در مراحل مختلف تحصیل و در دوران دانشجویی شدت یابد. این مشکلات که از جمله آن‌ها می‌توان به دوری از خانواده، مشکلات اقتصادی، فشارهای اجتماعی و درگیری‌های فردی اشاره کرد، می‌تواند بر کیفیت زندگی دانشجویان تأثیر منفی بگذارد و مسیر رشد علمی و معنوی و تربیتی آن‌ها را با مانع روبه‌رو کند. در چنین شرایطی، بهره‌گیری از منابع غنی معنوی و تربیتی همچون آموزه‌های قرآن کریم می‌تواند نقش مهمی در تقویت تاب‌آوری، رشد اخلاقی و حل مشکلات فردی و اجتماعی ایفا کند. قرآن کریم، با داشتن آموزه‌های عمیق تربیتی، اخلاقی و روان‌شناختی، می‌تواند به‌عنوان یک منبع گرانبها، فرد را در برابر چالش‌های زندگی و مشکلات مختلف راهنمایی کند..

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در خصوص نقش قرآن در ارتقاء و رشد تربیتی انسان‌ها می‌فرماید: «همین آیات قرآنی است که توانست در روزگاری، انسان‌هایی را تربیت کند که با دنیای کفر و ظلمات بستیزند. همین معارف است که ملت بزرگ ما را وادار کرد و مجهز نمود که با دنیای مدرن مظلّم جاهلیت، جاهلیت مدرن و جاهلیت قرن بیستم مقابله کند. امیدواریم که ملت ما روزبه‌روز به قرآن و حقایق قرآنی نزدیک‌تر بشوند.» (بیانات رهبری در خطبه‌های نماز جمعه، ۱۳۶۹/۱/۱۰) آشنا نبودن بسیاری از دانشجویان با مهارت‌های زندگی اسلامی نشأت گرفته از قرآن کریم و آموزه‌های آن می‌تواند در بدو ورود به دانشگاه با توجه به مشکلاتی نظیر جدایی و دوری از خانواده، عدم علاقه به رشته تحصیلی، ناسازگاری با سایر افراد در محیط زندگی و کافی نبودن امکانات رفاهی و اقتصادی می‌تواند موجب مشکلات و ناراحتی‌های روانی و افت عملکرد را در زندگی افراد و در راه رسیدن به اهداف متعالی آنها که سعادت دنیوی و اخروی را موجب شود بوجود آورد.. (قائمی، ۱۳۸۸) بنابراین سؤال اصلی تحقیق مشتمل بر این سؤال است؛ چگونه می‌توان با استفاده از آموزه‌های قرآنی و با رویکرد تربیتی، مهارت‌های فردی، اجتماعی و اخلاقی دانشجویان را تقویت کرد و به ارتقای کیفیت تربیتی آن‌ها کمک نمود؟ همچنین، چگونه می‌توان این آموزه‌ها را به طور مؤثر در برنامه‌های آموزشی دانشگاه‌ها به‌ویژه دانشگاه‌های آجا گنجانند تا منجر به رشد معنوی و علمی و تربیتی دانشجویان

گردد؟ به نظر می‌رسد که با توانمند سازی دانشجویان و ارتقاء مهارت آنان و فراهم نمودن بستر آموزش و بهره‌گیری از آموزه‌های قرآنی و توجه ویژه به دروس معارف دانشجویان در طول تحصیل و عملیاتی نمودن برنامه‌های جامع قرآنی در طول تحصیل آن‌ها و در زندگی آن‌ها به رشد معنوی و ارتقاء تربیتی آن‌ها بتوانیم کمک شایانی نماییم.

لذا در این پژوهش با تحلیل دقیق آموزه‌های قرآنی از جمله خطاب‌های قرآنی و استخراج دلالت‌های تربیتی آن‌ها، می‌توان به رشد معنوی و تربیتی دانشجویان دانشگاه‌های آجا و دانشگاه افسری امام علی (ع) به‌گونه‌ای که منجر به تقویت اصول تربیتی متناسب با نیازهای روانی و اجتماعی آن‌ها باشد کمک نماییم. با نگرش به مطالب گفته شده و با توجه به سخنان مقام معظم رهبری در خصوص نقش اساسی قرآن در تربیت انسان‌ها، برنامه‌ریزی‌های آموزشی دانشگاه‌ها باید به‌گونه‌ای باشد که دانشجویان علاوه بر علم‌آموزی تخصصی نظامی و علمی، به‌طور مستمر با آموزه‌های قرآنی و تربیتی آن‌ها آشنا شوند. همچنین، برگزاری کلاس‌های دروس معارف با کیفیت بالا و ویژه که به عنوان یکی از اجزای جدایی‌ناپذیر برنامه‌های آموزشی دانشگاه‌ها توسط نظام تعلیم و تربیت برنامه‌ریزی شده بتوان در تقویت روحیه معنوی و اخلاقی و تربیتی دانشجویان موثر و مثمر ثمر باشیم. در این پژوهش، با توجه به اهمیت این مسأله، تحلیل و بررسی دقیق آموزه‌های قرآنی از جمله دلالت‌های تربیتی آن‌ها که خطاب‌های قرآنی یکی از این آموزه‌ها می‌باشد و استفاده از آن‌ها در طراحی برنامه‌های آموزشی دانشجویان بتوانیم در رشد اخلاقی، معنوی و اجتماعی و تربیتی دانشجویان تأثیرگذار باشیم و در نهایت، کیفیت امورات معنوی و آموزش و تربیت در دانشگاه‌ها و دانشجویان را ارتقا پیدا نماید.

مبانی نظری تحقیق

مفهوم شناسی

از آنجایی که ممکن است بدون فهم درست متغیرهای اساسی پژوهش به دلیل کاربرد وسیع واژه‌ها و دامنه‌ی گسترده‌ی اصطلاحات و عدم دقت علمی در استعمال آن‌ها، خواننده و پژوهش‌گر، به‌نوعی در دام اختلاط مفاهیم و امتزاج معانی گرفتار شوند و بر همین اساس انتظار و هدف به‌خوبی حاصل نگردد نگران‌ندگان بر آن شدند که نخست جهت

ابهام‌زدای و روشن‌سازی مطلوب واژگان کلیدی چون مفهوم « تربیت و خطاب » را تعریف و تبیین نمایند.

واژه تربیت

این مفهوم در فرهنگ فارسی به معنای پروراندن، تربیت کردن، آماده ساختن و پرورش به کار می‌رود. (معین، ۱۳۶۴، ج ۱، ۱۰۶۳؛ دهخدا ج ۱۴، ص ۵۵۰) در زبان عربی با دو ماده «ربو» و «ریب» استعمال می‌شود که دیدگاه لغویان در تعریف آن متفاوت است. (زبیدی در تاج العروس زبیدی، ۱۴۱۴ ذیل ماده ریب) (ابن منظور در لسان العرب ابن منظور، ۱۴۱۶ ذیل ماده ریب ازهری، ۱۳۸۲، ۱۹۲) تربیت را از ریشه «رتب» به معنای فزونی و رشد می‌دانند. این در حالی است که راغب اصفهانی، فراهیدی و ابن فارس تربیت را از ریشه رب و به معنای تربیت و سوق دادن چیزی به سوی کمال می‌دانند. (راغب اصفهانی، ۱۳۶۳ ج ۸ ۲۸۴ با این فارس، ۱۴۰۴ ج ۳ ۳۱۳؛ مصطفوی، ۱۳۹۹) (۱۱۵) بر اساس تحلیل لغوی فوق که ذکر آن رفت می‌توان نتیجه گرفت؛ این مفهوم از باب ریشه لغوی دارای رویکرد واحدی نبوده و بر این اساس تا حد زیادی جز مفاهیم مناقشه برانگیز می‌باشد. از این جهت، موضوع مقاله حاضر دلالت‌های تربیتی را با استفاده از خطاب‌های قرآنی مورد بررسی قرار می‌دهد.

واژه خطاب

خطاب‌های قرآن همه در راستای فرهنگ توحیدی و نگاه آخرتی است که خداوند می‌خواهد آن را بر رفتار و اندیشه انسان حاکم کند. با تذکرات اخلاقی و اجتماعی و تربیتی شیوه و چگونگی گفتار با هموعان را به درستی تعلیم می‌دهد. و در ضمن توصیه‌های اخلاقی و تربیتی مانند نصایح، هشدارها، انذارها، تفکر و تعقل، خیانت نکردن، رعایت ادب، رعایت حدود الهی و چگونگی حفظ حرمت‌ها را نشان می‌دهد. بنا بر آنچه در کتب لغت بیان شد، خطاب به معنای سخن گفتن به شکل مواجهه و مخاطبه رو در روست. در مجمع البحرین آمده است که «خطب» روبرو سخن گفتن است. «خطب مخاطبه تخاطب» به معنی مراجعه به وسیله کلام و سخن است. (طریحی، ۱۳۷۵: ۵۱) خطب به معنی امر عظیم و کار بزرگی است که شخص درباره آن رفیق خود را خطاب می‌کند. (طه، آیه ۹۵) در لسان العرب خطب به معنی شان و شغل دانسته شده است و یا

امری که در آن گفتگو صورت می‌گیرد. (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۳۶۰) بنابراین معنی لغوی کلمات فوق عبارت است از «مخاطبه و خطاب»: روبه رو سخن گفتن. خطاب در اصطلاح علم اصول عبارت است از متوجه ساختن سخن به سمت دیگران برای فهمیدن آن‌ها و در اصطلاح اصولیان متوجه ساختن امر است از مافوق به مادون و اصل این است که خطاب متوجه شخص معین باشد و گاه از معین به غیر معین متوجه می‌شود تا افاده عمومیت کند. (قاسمی، ۱۳۸۹: ۶) در معجم احادیث خطاب به معنی سخنی است که معنایی را به صورت کتبی یا شفاهی به شنونده انتقال می‌دهد به نحوی که کلمات را سلسله‌وار و با ترتیب معناداری کنار هم قرار داده و موضوع را به بهترین شکل به مخاطب ارجاع می‌دهد. (العموش، ۱۴۲۶: ۲۳) خطاب در علوم قرآن به معنای لغوی نزدیک‌تر است؛ زیرا در آن سخن از مخاطب قرار دادن است که شکل‌های مختلفی دارد بدین معنا که خداوند در برخی از آیات گاهی با استفاده از ابزار خطاب مانند ندا و گاهی بدون استفاده از این ابزار به وسیله ضمیر انسان و غیر انسان را مورد خطاب قرار می‌دهد. لذا واژه خطاب در قرآن به معنای «روبرو سخن گفتن»، درخواست کلامی و به معنای جدال آمده است. (قاسمی، ۱۳۸۹، ۳)

روش تحقیق

این پژوهش با رویکرد کیفی و تحلیل محتوا انجام شده است. روش کیفی برای درک عمیق پدیده‌ها و استخراج دلالت‌های تربیتی از آموزه‌های قرآنی انتخاب شده است.

جمع‌آوری داده‌ها :

داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، بررسی اسناد و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با اساتید و دانشجویان حوزه الهیات و معارف اسلامی گردآوری شده‌اند.

نمونه‌گیری:

نمونه‌گیری هدفمند با روش‌های آسان و گلوله برفی انجام شد. ابتدا ۱۲ استاد و ۳۰ دانشجو انتخاب شدند و سپس ۸ متخصص دیگر به جمع نمونه‌ها اضافه شدند.

تحلیل داده‌ها:

۱. کدگذاری باز: استخراج مفاهیم و تشکیل مقولات اولیه

۲. کدگذاری محوری: طبقه‌بندی داده‌ها و تشکیل طبقات نهایی.

۳. اعتبارسنجی: داده‌ها توسط محققان بررسی و مصاحبه‌شوندگان تطبیق داده شد.

استخراج مهارت‌ها:

هشت مهارت تربیتی شناسایی و اولویت‌بندی شدند که شامل مهارت‌های اخلاقی، ایمانی، آموزشی و غیره است. این مهارت‌ها با نظر ۳۶ نفر از ۵۰ نفر به‌عنوان مهم‌ترین مهارت‌ها انتخاب شدند.

استنتاج دلالت‌های تربیتی:

با تأکید بر خطابات قرآنی و رویکرد ساخت‌گرا، دلالت‌های تربیتی استخراج و تحلیل شدند.

پیشینه تحقیق

با توجه به جستجوی اسناد کتابخانه‌ای شامل مقالات و پژوهش‌های انجام شده در سامانه‌های علمی مانند مگیران، گوگل اسکولار، نورمگز، ISC و مجلات و نشریه‌های معتبر وزارت علوم و سازمان‌های دولتی، بیشتر سازمان‌هایی که دارای منابع انسانی هستند به نوعی سعی نموده‌اند به ارتقاء نظام آموزشی و تربیتی با توجه با مدل‌های مختلف انجام دهند؛ اما پژوهشی که در راستای طراحی الگویی جامع و کاربردی در زمینه ارتقاء نظام آموزشی و تربیتی با توجه فرهنگ قرآنی یافت نگردید. به همین منظور پژوهش حاضر می‌تواند گسست مطالعاتی در این زمینه را برطرف نماید لذا در این قسمت به برخی از پژوهش‌های انجام شده در این خصوص اشاره می‌گردد:

(۱) تحلیل آموزه‌های تربیتی قرآن کریم در نظام آموزشی (اسدی و همکاران، ۱۳۹۹) این مطالعه به بررسی راهکارهای عملی برای ادغام آموزه‌های تربیتی قرآن در سیستم آموزشی می‌پردازد و تأکید دارد که ارزش‌های اخلاقی قرآنی می‌توانند به‌عنوان مبنایی برای تربیت بهتر دانش‌آموزان استفاده شوند.

(۲) نقش آیات اخلاقی قرآن در تعلیم و تربیت (نوروزی، ۱۳۹۸) تحقیق مذکور به تحلیل نقش آیات اخلاقی قرآن در بهبود رفتارهای اجتماعی و فردی دانش‌آموزان پرداخته و تأثیرات مثبت آن‌ها بر کاهش ناهنجاری‌های اخلاقی را برجسته کرده است.

۳) کاربرد خطاب‌های قرآنی در توسعه مهارت‌های اجتماعی (حمیدی، ۱۳۹۷) این پژوهش خطاب‌های قرآنی را به‌عنوان ابزاری برای توسعه مهارت‌های اجتماعی و تعاملات مثبت در محیط آموزشی بررسی کرده و نتایج نشان می‌دهد که این خطاب‌ها می‌توانند به بهبود روابط اجتماعی میان دانش‌آموزان کمک کنند.

۴) بررسی تأثیر آموزه‌های قرآنی بر تربیت شناختی و عاطفی دانش‌آموزان (رضایی، ۱۴۰۱) این اثر به بررسی تأثیر آموزه‌های قرآنی بر توسعه شناختی و عاطفی دانش‌آموزان پرداخته و پیشنهادهایی را برای تلفیق این آموزه‌ها در برنامه درسی ارائه کرده است.

این تحقیقات به‌وضوح نشان می‌دهد که چگونه پژوهش‌های مختلف به ابعاد گوناگون دلالت‌های تربیتی خطاب‌های قرآنی پرداخته‌اند و هر کدام با تمرکز بر جنبه‌های خاصی، به توسعه مباحث تربیتی و آموزشی پرداخته‌اند.

وجه تمایز و تشابه این تحقیق با تحقیقات انجام شده

۱) تشابه‌ها:

الف) تمرکز بر آموزه‌های قرآنی: مشابه تمامی تحقیقات اشاره شده در جدول، این پژوهش نیز بر تحلیل آموزه‌های قرآنی و دلالت‌های تربیتی آن در نظام آموزشی تمرکز دارد.

ب) اهداف تربیتی: همگی این تحقیقات به دنبال تقویت ارزش‌های اخلاقی و تربیتی در نظام آموزشی هستند و این تحقیق نیز با همین هدف انجام می‌شود.

ج) استفاده از منابع دینی: تمامی موارد فوق از قرآن به‌عنوان منبع اصلی برای تدوین استراتژی‌های تربیتی استفاده می‌کنند.

۲) تمایزها:

الف) رویکرد تحلیلی گسترده‌تر: تحقیق حاضر در نظر دارد به بررسی جامع‌تری از خطاب‌های قرآنی بپردازد و تحلیل چندبعدی از دلالت‌های تربیتی آن‌ها ارائه کند که در تحقیقات قبلی کمتر به آن پرداخته شده است.

ب) طراحی چارچوب اجرایی: برخلاف پژوهش‌های قبلی که بیشتر بر تحلیل نظری تمرکز داشتند، این تحقیق قصد دارد با ارائه چارچوبی عملی، راهکارهایی برای پیاده‌سازی نظام‌مند آموزه‌های قرآنی در برنامه‌های آموزشی ارائه دهد.

ج) تأکید بر تعامل اجتماعی و شناختی: این پژوهش به‌طور خاص بر ارتباط آموزه‌های قرآنی با توسعه مهارت‌های شناختی و اجتماعی در دانش‌آموزان تأکید دارد، در حالی که تحقیقات قبلی عمدتاً به جنبه‌های اخلاقی یا رفتاری پرداخته‌اند.

د) بهره‌گیری از روش‌های نوین تحقیق: تحقیق حاضر ممکن است از روش‌های نوین تحلیل محتوا و ارزیابی کیفی بیشتری نسبت به پژوهش‌های پیشین بهره‌مند شود تا دقت و عمق تحلیل را افزایش دهد.

این وجوه تمایز و تشابه نشان می‌دهد که چگونه این پژوهش می‌تواند شکاف موجود در تحقیقات قبلی را پر کند و به توسعه روش‌های نوین تربیتی بر اساس آموزه‌های قرآنی کمک نماید.

جنبه نوآوری تحقیق

این پژوهش با ارائه رویکردی جامع و کاربردی در تحلیل خطاب‌های قرآنی و استخراج دلالت‌های تربیتی آن، نوآوری‌های زیر را به همراه دارد :

۱. تحلیل چندبعدی خطاب‌های قرآنی: برخلاف تحقیقات گذشته که عمدتاً به جنبه‌های اخلاقی یا رفتاری محدود بوده‌اند، این تحقیق با رویکردی جامع، ابعاد شناختی، عاطفی و اجتماعی آموزه‌های قرآنی را تحلیل می‌کند.

۲. طراحی چارچوب اجرایی: ارائه یک چارچوب عملیاتی برای پیاده‌سازی سیستماتیک آموزه‌های قرآنی در برنامه‌های آموزشی به‌عنوان نوآوری مهم این تحقیق محسوب می‌شود .

۳. تلفیق نظریه و عمل: این پژوهش میان تحلیل نظری آموزه‌های قرآنی و ارائه راهکارهای عملی برای توسعه نظام تربیتی پلی ارتباطی ایجاد کرده و جایگاه این آموزه‌ها را در نظام آموزشی تقویت می‌کند .

۴. استفاده از روش‌های نوین تحقیق: بکارگیری روش‌های پیشرفته تحلیل محتوا و رویکرد ساخت‌گرا برای استنتاج دلالت‌های تربیتی قرآن، دقت، شفافیت و جامعیت بیشتری نسبت به پژوهش‌های قبلی فراهم می‌سازد. این جنبه‌های نوآوری، پژوهش حاضر را به یک مطالعه متمایز برای توسعه نظام‌های آموزشی-تربیتی مبتنی بر فرهنگ قرآنی تبدیل می‌کند.

اهمیت و ضرورت تحقیق

پرداختن به دلالت‌های تربیتی خطاب‌های قرآنی و بررسی نقش آن‌ها در نظام آموزشی از چندین جنبه حائز اهمیت است:

۱. غنای فرهنگی و دینی: قرآن کریم به‌عنوان یکی از کهن‌ترین و معتبرترین منابع دینی، دارای آموزه‌های عمیق و کاربردی در زمینه تربیت انسانی است. بهره‌گیری از این آموزه‌ها در برنامه‌های آموزشی می‌تواند به تقویت هویت فرهنگی و دینی دانش‌آموزان کمک کرده و پیوند آن‌ها را با ارزش‌های اخلاقی جامعه اسلامی تقویت کند.

۲. نیاز به ارتقای اخلاقی: یکی از چالش‌های مهم جوامع امروز، گرایش به رفتارهای غیراخلاقی و مشکلات اجتماعی است. خطاب‌های قرآنی با تأکید بر ارزش‌هایی چون عدالت، صداقت و همزیستی مسالمت‌آمیز، می‌توانند نقش مؤثری در تقویت بنیان‌های اخلاقی در مدارس ایفا کنند و زمینه‌ساز پرورش شهروندانی مسئولیت‌پذیر و اخلاق‌مدار باشند.

۳. کاستی‌ها در نظام آموزشی فعلی: بسیاری از برنامه‌های آموزشی کنونی اغلب منحصرأ به آموزش‌های علمی محدود می‌شوند و کمتر به پرورش قابلیت‌های اخلاقی و اجتماعی دانش‌آموزان می‌پردازند. تحلیل دلالت‌های تربیتی قرآن و ادغام آن‌ها در نظام آموزشی می‌تواند به رفع این کاستی‌ها کمک کند و به پرورش همه‌جانبه نسل آینده بپردازد.

تجزیه و تحلیل خطابات قرآنی و بررسی دلالت‌های تربیتی آن‌ها

مطالعات انجام شده پیرامون موضوع پژوهش مشخص می‌سازد که در کل قرآن کریم، تقریباً معادل ثلث آیات از این الگو بهره برده‌اند و ۱۲۸۱ آیه دارای ساختار خطاب هستند. (شاهسوندی و خانه‌زاد، ۸۴: ۱۳۹۱) البته ناگفته نماند که این تعداد آیات، مربوط به خطاب الهی در قرآن است؛ یعنی خطاب‌هایی که خداوند متعال، خودش خطابگر است نه راوی خطاب غیر از خود؛ به عبارت دیگر، آیات خطاب دیگری در قرآن کریم نیز وجود دارد که در آن‌ها، شخصیت‌های مختلف در خلال داستان‌های قرآنی، یکدیگر را خطاب قرار داده‌اند ولی خطابگر آن‌ها، خداوند متعال نمی‌باشد. (نجفی، ۱۱۶: ۱۴۰۰) تنوع گسترده خطاب در قرآن کریم باعث شده تا زبان قرآن در حقیقت، زبانی خطابی باشد و دلیل آنکه قرآن دارای تأثیر زیادی بر مخاطب است، همین ویژگی می‌باشد؛ زیرا زبان خطاب به لحاظ اثرگذاری روی شنونده و خواننده، از قدرت بالایی برخوردار بوده و در نهایت، به افزایش آستانه تأثیرگذاری کلام منجر می‌شود. (شاهسوندی و خانه‌زاد، ۹۶: ۱۳۹۱) با توجه به تأثیرگذاری الگوی خطاب در خواننده و شنونده، شایسته است تا اصول این اسلوب، در فرایند تعلیم و تربیت مورد استفاده قرار بگیرد تا سبب افزایش بهره‌وری و اثربخشی نظام آموزشی گردد. با توجه به این که فلسفه آموزش و پرورش کشور ما مبتنی بر منطق احکام، ارزش‌ها و شعائر اسلامی در نظر گرفته شده، بنابراین لازم است زیربناهای این فرهنگ اصیل به صورت صحیح و اصولی به افراد منتقل شود تا در ذهن و فرآیندها تثبیت شود. (سوهانی و همکاران، ۶۸: ۱۳۹۶) اصول به‌دست آمده از بررسی خطاب‌های قرآنی عبارت‌اند از:

۱ - اصل تفاوت‌های فردی

این اصل یکی از اصول مهم تعلیم و تربیت به شمار می‌رود. توجه به ظرفیت‌ها، استعدادها، ضعف‌ها و توانایی‌های مخاطب، مسئله‌ای است که معلم همواره در فرایند یاددهی-یادگیری باید به آن توجه داشته و آن را سرلوحه‌ی کار خویش قرار دهد. خطاب‌های قرآنی به این اصل عنایت ویژه‌ای دارند زیرا مخاطب آیات در موارد گوناگون، با ویژگی‌های خاص آن شخص یا گروه متناسب است. حتی در مورد پیامبر اکرم (ص) نیز خطاب‌ها در سوره‌های مکی با سوره‌های مدنی متفاوت است. این امر در فرایند تعلیم و تربیت بسیار حائز اهمیت است زیرا به معلمان می‌آموزد که هر دانش‌آموز نسبت به سایرین تفاوت دارد و حتی یک دانش‌آموز واحد، در زمان‌ها و مکان‌های متفاوت ممکن است دارای حالات و

ویژگی‌های متفاوتی باشد. رعایت این اصل می‌تواند باعث ارتباط بهتر معلم و دانش‌آموز شده و کیفیت آموزشی را ارتقاء دهد برای مثال، آیه ۲۸۶ سوره بقره که می‌فرماید: «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» (خداوند هیچ نفسی را جز به اندازه توانایی‌اش مکلف نمی‌کند)، بیانگر این اصل است. از این اصل می‌توان در نظام‌های تربیتی بهره گرفت تا برنامه‌های آموزشی به تناسب ظرفیت‌ها و توانایی‌های هر دانش‌آموز تنظیم شود.

۲- اصل جامعیت

انسان موجودی چندبعدی است و هر انسان، دارای توانایی‌ها و استعداد‌های نهفته‌ای است که در جریان تعلیم و تربیت به شکوفایی رسیده و مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد. این اصل در خطاب‌های قرآنی مشاهده می‌شود. خطاب‌هایی که پیرامون دین و دنیا، سیاست و تجارت، مادیات و معنویات و... در قرآن آمده، بر جامع بودن و فراگیر بودن تعلیم و تربیت و همه‌گیر بودن آن اشاره می‌کند. امام خمینی (ره) پیرامون این مسئله می‌فرماید: اسلام یک رژیم است. یک رژیم سیاسی است. البته سایر رژیم‌ها از بسیاری موارد غافل بودند ولی اسلام از هیچ‌چیز غافل نیست. اسلام، انسان را تربیت کرده و به همه ابعاد که انسان دارد، می‌پردازد (رهنما و همکاران، ۱۳۹۱:۴۴۳) برای مثال، در آیه ۹ سوره زمر آمده است: «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند برابر هستند؟) که به اهمیت آموزش و علم در کنار دیگر ابعاد انسانی اشاره دارد.

۳- اصل جهت‌دار بودن تعلیم و تربیت

تعلیم و تربیت همانند سایر فعالیت‌ها، دارای هدف و محتوا می‌باشد. جهت اصلی و هدف نهایی تعلیم و تربیت در نظام اسلامی، رسیدن به کمال و قرب الهی است که در برنامه ملی آموزش و پرورش و سند تحول بنیادین به آن اشاره شده است. (اسکندری، ۱۳۹۴:۷) تعلیم و تربیت باید انسان را از منجلا ب‌هرزگی، بی‌بندوباری و بی‌عفتی نجات داده و آن‌ها را به ارزش‌های نیکو، مزین گرداند. آیاتی که محور تعلیم و تربیت انبیاء را اخلاص و توجه تام به مبدأ هستی معرفی می‌کنند، نشانه‌ای برای جهت‌دار بودن امر تعلیم و تربیت هستند این اصل، هم در خطاب‌های عام قرآن و هم در خطاب‌های خاص قرآن به چشم می‌خورد. برای مثال، در آیه ۷۷ سوره ذاریات آمده است: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (جن و انسان را نیافریدم مگر برای این که مرا عبادت کنند) این نشان

می‌دهد که هدف نهایی تربیت در قرآن، هدایت انسان به سوی قرب الهی و زندگی بر اساس اصول و ارزش‌های الهی است.

۴- اصل تکرار و تمرین

تلقین، مفهومی است که جایگاه ویژه‌ای در روانشناسی، علوم اجتماعی و تعلیم و تربیت دارد. اصل تلقین در یادگیری و حک شدن مطالب در ذهن افراد، نقش ویژه‌ای دارد و این نقش در مورد کودکان و نوجوانان مضاعف می‌باشد. بررسی خطاب‌های قرآن مشخص می‌کند که بسیاری از خطاب‌های قرآن از این اصل بهره گرفته‌اند و به همین دلیل مشاهده می‌شود که مطالب و محتوای کلام الهی در موقعیت‌های زمانی و مکانی مختلف، تکرار شده است. لازم به ذکر است که در خطاب‌های قرآن، مسائل علمی برخلاف مسائل مربوط به ارشاد و هدایت، پرتکرار نیستند. (قاضی عسکر، ۱۳۹۶: ۵۴) دلیل این مسئله از دیدگاه امام خمینی (ره) به این شرح می‌باشد: موعظه آن نیست که یکبار گفته شود. در مورد مسائل علمی برای فهم و درک، کافی است که فقط یکبار گفته شود. ولی مسائل وعظ، تنبیه، تشویق و ارشاد، مسائلی هستند که علاوه بر محتوای خودش، تکرار آن‌ها بسیار مؤثر و مفید می‌باشد. (شمخانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۲۳) برای مثال، در آیه ۴۸ سوره نسا آمده است: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ» (خداوند شرک را نمی‌بخشد، ولی گناهان غیر از آن را برای هر که بخواهد می‌بخشد). این اصل به اهمیت استمرار در تربیت و بازگشت به راه راست اشاره دارد و نشان می‌دهد که تربیت یک فرآیند مداوم است که نیاز به مراقبت و پیگیری دارد.

۵- اصل تداوم و تربیت

این اصل با اصل تکرار و تمرین، رابطه تنگاتنگی دارد. خطاب‌های قرآنی در تمام زمینه‌های زندگی انسان جریان داشته و هدف آن، تربیت انسان به‌عنوان موجودی الهی می‌باشد. از منظر اسلام، تعلیم و تربیت امری دفعی و یکباره نبوده و فرایندی است که به‌صورت تدریجی، مداوم و پیوسته در نظر گرفته شده است. بررسی خطاب‌ها مشخص می‌کند که در طول ۲۳ سال نزول تدریجی قرآن کریم، خداوند از این اسلوب استفاده نموده و آن را به‌صورت مداوم در نظر می‌گیرد. در این دیدگاه اختلافات فردی به ذات

انسان منسوب نیست بلکه به شرایط محیطی و جغرافیایی محل زندگی منسوب است که تداوم تربیت می‌تواند باعث اصلاح آن شود. علیرغم تداوم تربیت، حضرت علی (ع) بارها بر ضرورت گیرایی تربیت و اصلاح در ایام جوانی تأکید نموده و جهاد اکبر را جهادی می‌داند که انسان با نفس طاغوتی خویش انجام داده و این جهاد را در عنفوان جوانی بسیار ارزشمندتر می‌داند. (فرضی‌شوب و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۲)

۶- اصل اختیار و انتخاب

قرآن به‌عنوان کلام خداوند متعال، راه و روش زندگی را ارائه می‌کند ولی در عین حال، هیچ‌گاه الزام به‌اجبار نکرده است. با نگاهی به تاریخ زندگی بشر، متوجه می‌شویم که این اصل همواره مورد احترام و قداست جوامع بشری بوده و آن را به‌عنوان مهم‌ترین حقوق انسان دانسته‌اند. خطاب‌های عام، خاص و نبوی نیز هیچ‌گاه انسان‌ها را به‌اجبار و اکراه وادار نکرده است. آیه ۲۸ سوره هود به‌عنوان یک نمونه بیان می‌کند: آیا ما شما را به آن وادار می‌کنیم در حالی که به آن اکراه دارید؟ با استناد به این مورد و سایر خطاب‌های قرآن می‌توان نتیجه گرفت که اختیار و آزادی انسان به‌عنوان یکی از اصول مهم تعلیم و تربیت است که در نظام آموزشی باید رعایت شود و معلم، آن را سرلوحه کار خویش قرار دهند. آیه ۲۵۶ سوره بقره می‌فرماید: «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (در دین هیچ اجباری نیست). این اصل نشان‌دهنده اهمیت انتخاب آگاهانه و عدم اجبار در تربیت است. در تربیت اسلامی، به جای اجبار و زور، باید از راه‌های آگاه‌سازی و ایجاد بصیرت در دانش‌آموزان استفاده کرد.

خطاب‌های قرآنی و روش‌های تربیتی

از آنجا که برای رسیدن به اصول تعلیم و تربیت، نیازمند روش‌های مناسبی هستیم، لذا بررسی روش‌های تربیتی مناسب می‌تواند بسیار راهگشا باشد. (صفوی، ۹۲: ۱۳۸۷) روش تدریس را راه منظم، با قاعده و منطقی برای ارائه درس تعریف می‌کند. (صفوی،

۹۲:۱۳۸۷) از بررسی خطاب‌های قرآنی، روش‌های تربیتی زیر برای ارائه محتوا و انتقال پیام استخراج شده است:

۱- روش تعقل و تفکر (بصیرت بخشی)

بصیرت این‌گونه تعریف شده است: قوایی در قلب، نورانی به نور قدسی است که به واسطه آن، حقایق و باطن را می‌بینید. همان‌گونه که چشم، صورت اشیاء را می‌بیند. (سوهانی و همکاران، ۱۳۹۶:۳۸) بصیرت، نگاه فرد را از سطح و پوسته رویدادها می‌گذراند و به عمق و باطن آن‌ها نفوذ می‌دهد (شیری وثیق، ۱۳۹۶:۳۸). آیات قرآن به‌طور عام و برخی خطاب‌های قرآن به‌طور خاص، همگان را به تفکر و تعقل دعوت کرده و از تقلید کورکورانه به‌شدت منع می‌کنند. آیه ۲۲ سوره انفال در این مورد می‌فرماید: بدترین جنبندگان نزد خداوند کسانی هستند که تعقل نکرده و از استماع و اظهار حق، عاجز و ناتوان هستند. روش استدلال عقلی به‌عنوان روشی مهم در فرایند آموزش، باعث یادگیری عمیق‌تر شده و قوه تعقل و تفکر دانش‌آموزان را پرورش می‌دهد. همچنین، در آیه ۱۹۰ سوره آل‌عمران آمده است: «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ» (در آفرینش آسمان‌ها و زمین و اختلاف شب و روز نشانه‌هایی برای صاحبان عقل است).

۲- روش تشویق و تنبیه

حضرت علی (ع) در حکمت ۳۶۸ نهج‌البلاغه می‌فرماید: همانا خدای سبحان، پاداش و کیفر را بر اطاعت و معصیت خود قرار داده است تا بندگان را از عذاب خویش بازدارد و به‌سوی بهشت روانه سازد. در خطاب‌های قرآنی نیز از تشویق و تنبیه استفاده شده است و معلمان باید با تأسی از خطاب‌های قرآنی، این روش را در فرایند یاددهی-یادگیری استفاده نمایند. البته با توجه به فراوانی تشویق در مقابل تنبیه در قرآن کریم، معلمان باید سعی کنند از تشویق، بیش از تنبیه بهره بگیرند؛ زیرا نظام تربیت اسلامی بر سهولت، ملامت و محبت، تأکید زیادی دارد. (سوهانی و همکاران، ۱۳۹۶:۷۴) ناگفته نماند که این روش، یکی از روش‌های بسیار مؤثر در نهادینه کردن آموزش و تربیت، به‌خصوص آموزش و تربیت کودکان و نوجوانان می‌باشد. برای مثال، در آیه ۱۴۸ سوره بقره آمده است: «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ». (پس در کارهای خیر از یکدیگر سبقت بگیرید) این آیه بیانگر

تشویق به انجام کارهای نیک است. همچنین در آیات دیگری به مجازات‌های الهی برای افراد خطاکار اشاره شده است که بیانگر روش تنبیه است.

۳- روش‌های داستان‌گویی

داستان و قصه از زمان‌های قدیم به‌عنوان ابزار و وسایل تعلیم و تربیت به شمار رفته و قرآن نیز از این روش، بهره فراوانی گرفته است. این روش در قرآن کریم، به‌منزله بازگو کردن سرگذشتی است که از یک واقعیت عینی حیات بشر حکایت می‌کند تا مورد عبرت آیندگان شود. قرآن به‌عنوان یک منبع داستان معرفی شده و در آیه ۱۲۰ سوره هود می‌فرماید: ما اخبار پیامبران را به‌صورت قصه برای تو بیان می‌کنیم تا به قلبت آرامش دهیم و به این وسیله، حق آشکار می‌گردد و برای مؤمنین، موعظه و تذکر خواهد بود. قرآن از قصص و داستان‌های مختلف به‌عنوان یک روش تربیتی استفاده می‌کند. این داستان‌ها دارای پیام‌های اخلاقی و تربیتی هستند که می‌توانند به‌راحتی در ذهن مخاطبان جای بگیرند. برای مثال، داستان حضرت یوسف در قرآن نمونه‌ای از این روش است که درس‌های فراوانی درباره صبر، ایمان و تقوا دارد. آنچه از آیات قرآنی و خطاب‌های آن به دست می‌آید، نشان می‌دهد که اهداف قصه‌های قرآنی در قالب محورهای زیر خلاصه می‌شود:

الف) عبرت و تفکر.

ب) آرامش خاطر پیامبر و امیدآفرینی در دل مؤمنان با نوید موفقیت.

ج) بیان حقایق و احیای تفکر صحیح بر مبنای زدودن خرافات.

د) تربیت و آموزش از طریق القای غیرمستقیم.

ه) شاهد صدق و نبوت و زمینه‌ساز گسترش دعوت (محمودی، ۱۳۹۲: ۷۷)؛ و در فرایند تعلیم و تربیت، قصه‌گویی روشی است که به‌وسیله آن می‌توان به‌صورت غیرمستقیم در اعماق روح دانش‌آموز خردسال تأثیر گذاشت و به ساخت الگو و چارچوب ذهنی آن‌ها مبادرت ورزید تا نوعی اشتیاق و رضایت خاطر در آن‌ها ایجاد شود.

۴- روش الگوسازی

بیان فراوان مثال‌ها و نمونه‌ها در قرآن، بیانگر تأثیر فراوان روش الگوسازی در یادگیری و شکل‌دهی شخصیت انسان‌ها می‌باشد. قرآن با ارائه ویژگی‌های افراد مختلف از این روش استفاده کرده است. البته در این میان، هم افراد صالح، خداجو و نیکوکار معرفی شده‌اند و هم افراد خیانتکار، خداستیز، کافر، ظالم و ستمگر معرفی شده‌اند. به‌عنوان مثال، اصحاب کهف به‌عنوان الگوی نیک و قابیل و پسر حضرت نوح (ع) به‌عنوان الگوی بد معرفی شده‌اند. آیه ۲۱ سوره احزاب به‌صراحت پیامبر اسلام (ص) را به‌عنوان الگوی شایسته انسان‌ها معرفی کرده و بیان می‌کند: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (به‌راستی برای شما در پیامبر خدا الگوی نیکویی است)

معلمین در فرایند یاددهی-یادگیری می‌توانند از این روش برای شکل‌دهی رفتارهای شخص مخصوصاً در دوران کودکی استفاده فراوانی ببرند و نیز با ارائه الگوهای بد، زمینه دوری دانش‌آموزان از مبدل شدن به آن‌ها را ایجاد نمایند.

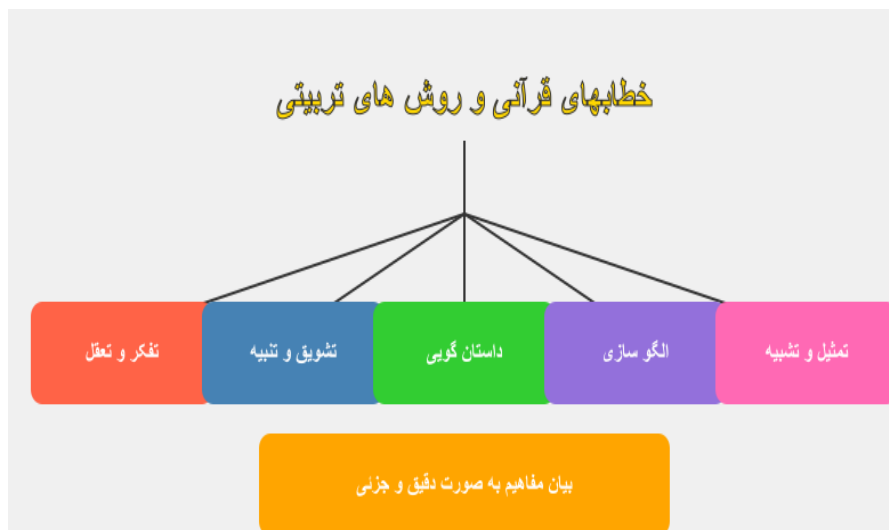
۵- روش تمثیل و تشبیه

در سراسر قرآن و همچنین خطاب‌های قرآنی، تشبیه و تمثیل وجود دارد؛ زیرا خداوند به فراخور شرایط جغرافیایی شبه‌جزیره عربستان، ویژگی‌های روحی-روانی و اجتماعی اعراب جاهلیت و میزان آگاهی، دانایی و شناخت آن‌ها از مثال‌ها و تشبیهات قابل‌لمس، مشاهده و درک استفاده کرده است. در جریان فرایند یاددهی-یادگیری و انتقال پیام نیز لازم است معلمان از مثال‌های عینی، قابل‌لمس و مشاهده استفاده کنند تا ارتباط میان فرستنده و گیرنده به‌خوبی برقرار شده و پیام به‌خوبی منتقل شود. برای مثال، در آیه ۲۴ سوره ابراهیم آمده است: «أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ» (آیا ندیدی که خدا چگونه مثلی زده، کلمه‌ای پاک همانند درختی پاک)؟

۶- روش بیان مفاهیم به‌صورت دقیق و جزئی

این روش، مکمل روش تمثیل و تشبیه است. مربیان با الهام گرفتن از خطاب‌های قرآن کریم می‌توانند پیام و محتوای آموزشی را با توجه به موقعیت و شرایط فراگیران خود، به‌صورت واضح و دقیق ارائه کنند تا یادگیری مخاطب به‌صورت ماندگار انجام شود. معلم

در جریان انتقال پیام باید از کلی‌گویی و بیان مفاهیم به صورت مبهم خودداری کرده و مطالب را به صورت کامل، دقیق و جزئی بیان نماید. این امر در سال‌های اولیه آموزش بسیار مهم‌تر بوده و باعث می‌شود هیچ نکته مبهم و ناگفته‌ای باقی نماند.

تحلیل پایانی

در قرآن کریم، خطاب‌های الهی نقش‌های متعددی در تربیت انسان‌ها بر عهده‌دارند. این خطاب‌ها به‌عنوان ابزاری مهم در هدایت و رشد معنوی انسان‌ها به کار گرفته می‌شوند و آن‌ها را در مسیر تقوا و اخلاق هدایت می‌کنند. قرآن به‌عنوان کلام خداوند، مجموعه‌ای از اصول و آموزه‌های تربیتی را عرضه می‌کند که می‌تواند به‌عنوان راهنمایی جامع برای زندگی مؤمنان استفاده شود. از جمله این خطاب‌ها، می‌توان به آموزه‌های مربوط به پرهیزکاری، تقویت ایمان، توبه و استغفار و تشویق به نیکی، خطاب‌های انذاری و تربیتی، تشویقی و مثبت، آموزشی و تربیتی، سرزنشی و تنبیهی اشاره کرد. در ادامه به بررسی برخی از این خطاب‌ها و آیات دلالت‌کننده خواهیم پرداخت. با توجه به مطالبی که تاکنون گفته شد خطاب‌های قرآنی، بنا بر نقش تربیتی‌شان، هر کدام می‌تواند پیام‌های خاصی را منتقل کنند. این پیام‌ها اغلب در قالب ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری و تربیتی و آموزشی که می‌تواند باعث ارتقاء نظام آموزشی و تربیتی نظام تعلیم و تربیت در کشور شود. در زیر به برخی از این انواع خطاب‌ها و آیات دلالت‌کننده اشاره می‌کنم:

الف) خطاب‌های انذاری و تربیتی

مثال: این خطاب‌ها برای هشدار و تنبیه استفاده می‌شوند، با هدف آگاهی‌بخشی و جلوگیری از اعمال نادرست «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» (سوره بقره، آیه ۶)

ب) خطاب‌های تشویقی و مثبت

مثال: این خطاب‌ها برای تشویق به انجام کارهای نیک و جایگزینی رفتارهای مثبت به کار می‌روند.

«مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا» (سوره جاثیه، آیه ۱۵)

ج) خطاب‌های آموزشی و تربیتی

مثال: خطاب‌هایی که به آموزش و فهم آموزش‌های دینی و اخلاقی می‌پردازند، با هدف تقویت تفکر و تعقل.

«أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا» (سوره نساء، آیه

د) خطاب‌های سرزنشی و تنبیهی

این خطاب‌ها برای سرزنش یا تنبیه اعمال ناپسند یا قصور در وظایف اخلاقی آمده‌اند.
«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ» (سوره صف، آیه ۲)

و) خطاب‌های پرهیزکاری و تقوا

این خطاب‌ها با تأکید بر حفظ پاکیزگی دل و پرهیز از گناه و تهذیب نفس. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا» (سوره احزاب، آیه ۷۰)

ه) خطاب‌های ایمان و یقین

این خطاب‌ها منجر به تقویت ایمان و باور به یگانگی خداوند و تثبیت اعتقادات دینی می‌گردند. «أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ» (سوره حدید، آیه ۱۶)

ط) خطاب‌های توبه و استغفار

تشویق به بازگشت از اعمال نادرست و پاک‌سازی روح و روان از زشتی‌ها. «قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ» (سوره زمر، آیه ۵۳)

ظ) خطاب‌های اخلاقی و اجتماعی

آموزش رفتار صحیح در جامعه و تأکید بر عدالت و احسان «إِنَّ اللَّهَ بِأَمْرِكُمْ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ» (سوره نحل، آیه ۹۰)

این آیات و خطاب‌ها نمونه‌های برجسته‌ای از چگونگی هدایت و تربیت انسان‌ها از طریق قرآن هستند و با بهره‌گیری از آن‌ها می‌توان به تربیت دینی و اخلاقی غنی‌تری دست یافت. این خطاب‌ها با دلالت‌های تربیتی خود، پایه‌ای برای ارزش‌ها و اصول اخلاقی در زندگی مسلمانان هستند. تأکید قرآن بر تربیت و اصلاح اخلاقی از طریق این خطاب‌ها بیانگر اهمیت نقش تربیتی قرآن کریم است..

مدل مفهومی پژوهش

مدل مفهومی این پژوهش بر مبنای بررسی تأثیر آموزه‌های قرآنی، به‌ویژه خطاب‌های قرآنی، بر فرآیند تربیت فردی و اجتماعی دانشجویان طراحی شده است. این مدل شامل چندین مؤلفه کلیدی است که در زیر توضیح داده شده‌اند

۱. آگاهی از آموزه‌های قرآنی

- خطاب‌های قرآنی: تمرکز بر آیات قرآن که شامل خطاب‌های خاص به انسان‌ها هستند و تحلیل حکمت‌ها و پیام‌های تربیتی آنها.
- معارف قرآنی: فهم و درک آموزه‌های کلی قرآن که می‌تواند به زندگی فردی و اجتماعی دانشجویان ارتقاء بخشد.

۲. ابعاد تربیتی خطاب‌های قرآنی

- توجه به نیازهای روان‌شناختی: راه‌های قرآنی برای افزایش تاب‌آوری و تقویت روحیه در برابر چالش‌ها.
- ابعاد اجتماعی: نقشی که آموزه‌های قرآنی در بهبود تعاملات اجتماعی و توسعه اجتماعی ایفا می‌کنند.
- نیازهای معنوی: راهنمایی برای ارتقای معنویت و ایمان دانشجویان.

۳. تأثیرات آموزه‌های قرآنی

- تأثیرات فردی: توسعه مهارت‌هایی مانند خودآگاهی، خودکنترلی و رشد اخلاقی.
- تأثیرات اجتماعی: تقویت همبستگی اجتماعی، تعامل مؤثر و مسئولیت‌پذیری اجتماعی
- تاب‌آوری: پایداری و مقاومتی که آموزه‌های قرآنی می‌توانند در برابر مشکلات و تنش‌ها فراهم کنند.

۴. مداخلات آموزشی

- برنامه‌ریزی آموزشی هدفمند: طراحی برنامه‌های آموزشی که به صورت مستقیم به شناخت و فهم آموزه‌های قرآنی می‌پردازد.
- کارگاه‌ها و همایش‌های آموزشی: فضاهایی برای به آموزه‌ها به شکل تعاملی و عملی پرداخته می‌شود.

۵. نتایج و پیامدها

- ارتقای مهارت‌های زندگی: کمک به توسعه مهارت‌های فکری، اجتماعی، و عاطفی که برای موفقیت در زندگی حرفه‌ای و شخصی ضروری هستند.

- فرهنگ تربیتی قوی: ایجاد یک فرهنگ مبتنی بر ارزش‌های قرآنی و تمرکز بر تربیت جامع‌نگر.

در نهایت، این مدل مفهومی تلاش می‌کند تا نشان دهد چگونه توجه به و بهره‌گیری از آموزه‌های قرآنی می‌تواند تأثیرات مثبتی بر فرایند تربیتی دانشجویان در دانشگاه افسری امام علی (ع) داشته و به تقویت تاب‌آوری و دیگر مهارت‌های لازم برای موفقیت‌های آتی کمک کند.

نتیجه‌گیری

آموزه‌های قرآنی، به ویژه خطاب‌های قرآن، نقش کلیدی و بنیادینی در فرآیند تربیت فردی و اجتماعی ایفا می‌کنند. این تحقیق با اتخاذ یک رویکرد کیفی و از طریق تحلیل محتوای مصاحبه‌های نیمه‌ساختار یافته با گروهی از اساتید باتجربه حوزه و دانشگاه‌های آجا، به بررسی تأثیرات و کاربردهای تربیتی این آموزه‌ها بر زندگی دانشجویان پرداخته است. هدف اصلی این پژوهش، شناسایی و تحلیل دلالت‌های تربیتی خطاب‌های قرآنی در جهت ارتقای مهارت‌های معنوی، فکری و اجتماعی دانشجویان دانشگاه افسری امام علی (ع) بود. نتایج نشان داد که دانشجویان، با وجود اهمیت آموزه‌های قرآنی، غالباً به آگاهی و بینش کافی در این زمینه مجهز نیستند، که این امر می‌تواند به چالش‌هایی در زندگی شخصی و اجتماعی آنان منجر شود. روش تحقیق استفاده شده در این مطالعه رویکرد کیفی و تحلیل محتوایی بود. جامعه آماری شامل استادان با تحصیلات حوزوی و دانشگاهی و همچنین دانشجویان رشته‌های مختلف دانشگاه افسری امام علی (ع) بود. برای جمع‌آوری داده‌ها، از مصاحبه‌های نیمه‌ساختار یافته استفاده شد که امکان بررسی عمیق‌تر و جمع‌آوری بینش‌های ارزشمندی از تجربیات و نظرات این افراد را فراهم نمود. روش نمونه‌گیری به صورت هدفمند و ترکیبی از روش‌های نمونه‌گیری آسان و گلوله‌برفی انتخاب شد. ابتدا افرادی به عنوان نمونه اولیه برگزیده شدند و سپس از طریق معرفی، سایر اعضای واجد شرایط به نمونه اضافه شدند. برای تحلیل داده‌ها، فرآیند کدگذاری در سه مرحله انجام شد: کدگذاری باز، کدگذاری محوری و ایجاد مقولات نهایی. تحلیل داده‌ها منجر به شناسایی هشت مهارت تربیتی کلیدی شد که دانشجویان می‌توانند با بهره‌گیری از آموزه‌های قرآنی تقویت کنند. این مهارت‌ها شامل تربیت اخلاقی، ایمانی، آموزشی، تشویقی، تنبیهی، اجتماعی، اندازی و تفکری می‌باشند. تمرکز بر خطاب‌های قرآنی و دلالت‌های تربیتی آن‌ها نشان داد که تقویت این مهارت‌ها می‌تواند به تاب‌آوری بهتر دانشجویان در برابر چالش‌های زندگی و همچنین بهبود کیفیت تعاملات اجتماعی و شخصی آن‌ها منجر شود. پژوهش حاضر پیشنهاد می‌کند که نظام آموزشی با تکیه بر برنامه‌های جامع قرآنی و تربیتی، به تقویت بینش و مهارت‌های مورد نیاز دانشجویان برای مواجهه با مشکلات و چالش‌های آینده بپردازد. این امر نه تنها به بهبود فرهنگ تربیتی دانشجویان کمک می‌کند، بلکه می‌تواند موجب ارتقای سطح کلی اخلاق و

مسئولیت‌پذیری در جامعه شود. در نهایت، با توجه به اهمیت و ظرفیت بالای آموزه‌های قرآنی، این تحقیق راهکارهایی را برای ادغام این آموزه‌ها در سیستم آموزشی به منظور پرورش نسلی آگاه، توانمند و متعهد ارائه می‌دهد.

پیشنهاد‌های تحقیق

ادغام آموزه‌های قرآنی در برنامه‌های درسی: به‌کارگیری محتوای قرآنی به‌عنوان بخشی از برنامه‌های درسی می‌تواند به پرورش مهارت‌های اخلاقی و معنوی دانشجویان کمک کند. طراحی دوره‌های آموزشی که به دلالت‌های تربیتی قرآن می‌پردازند، می‌تواند زمینه‌ساز ارتقای کیفیت نظام آموزشی باشد.

برگزاری کارگاه‌های آموزشی و همایش‌ها: ایجاد فضاهایی برای بحث و گفت‌وگو پیرامون آموزه‌های قرآنی و نقش آن‌ها در زندگی روزمره دانشجویان می‌تواند به تقویت درک و پذیرش این آموزه‌ها کمک کند. همچنین، برگزاری همایش‌های مشترک میان اساتید و دانشجویان می‌تواند به تبادل نظرات و تجربیات مفید منجر شود.

تقویت همکاری بین حوزه و دانشگاه: با همکاری نزدیک‌تر بین متخصصان حوزه و دانشگاه، می‌توان برنامه‌های آموزشی مؤثرتری طراحی کرد که همگی بر اساس بینش‌ها و تجربیات هر دو گروه باشد.

استفاده از روش‌های نوین آموزشی: بهره‌گیری از فناوری‌های جدید و روش‌های تعاملی در آموزش، مانند آموزش الکترونیکی و بازی‌های آموزشی، می‌تواند جذابیت آموزه‌های قرآنی را برای دانشجویان افزایش دهد.

پژوهش‌های تکمیلی: انجام تحقیقات بیشتر برای بررسی تأثیر آموزه‌های قرآنی بر جنبه‌های مختلف زندگی دانشجویان می‌تواند به شناسایی زمینه‌های جدید برای توسعه برنامه‌های تربیتی کمک کند.

محدودیت‌ها

محدودیت در نمونه‌گیری: به دلیل محدودیت‌های زمانی و منابع، جامعه آماری این تحقیق شامل گروه محدودی از اساتید و دانشجویان بود که ممکن است نتایج آن‌ها به‌طور کامل قابل تعمیم به تمامی دانشگاه‌ها نباشد.

موضوعات مرتبط با فرهنگ و زبان: آموزش در محیط‌هایی با تنوع فرهنگی و زبانی ممکن است چالش‌هایی را در انتقال آموزه‌های قرآنی به همراه داشته باشد، زیرا ممکن است نیاز به تطبیق این آموزه‌ها با زمینه فرهنگی هر گروه خاص باشد.

تحلیل محدود به ساختارهای معنایی: تحقیق بیشتر بر تحلیل محتوای مصاحبه‌ها و متون تمرکز داشت و شناسایی ساختارهای پیچیده‌تر آموزشی و رفتاری را ممکن است نیاز به مطالعات طولی و گسترده‌تری داشته باشد.

فقدان بررسی طولی: نتایج به دست آمده بر اساس مطالعات مقطعی است و تأثیرات طولانی‌مدت آموزه‌های قرآنی بر تربیت دانشجویان باید در تحقیقات آینده بررسی شود. عدم امکان کنترل متغیرهای محیطی: متغیرهایی مانند محیط اجتماعی و فرهنگی ممکن است بر تأثیرات آموزه‌های قرآنی اثر بگذارند که در این تحقیق به صورت مستقیم کنترل نشدند.

تحقیق حاضر با توجه به محدودیت‌ها و پیشنهادات مطرح‌شده می‌تواند پایه‌ای برای مطالعات جامع‌تر و عمیق‌تری باشد که بهبود کیفیت نظام تربیتی و آموزشی را هدف قرار دهند.

منابع

- قرآن کریم. (۱۳۸۰) مترجم: ناصر مکارم شیرازی، قم دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی
- مجموعه سخنرانی‌های مقام معظم رهبری در دسترس در سایت www.khamanei.ir
- اسکندری، محمدرضا. (۱۳۹۴). جایگاه تعلیم و تربیت از منظر مقام معظم رهبری. دومین کنگره فرهنگ و اندیشه دینی، تهران: خرداد ۱۳۹۴.
- العموش، خلود. (۱۴۲۶ ق). الخطاب القرآنی. اردن: عالم الکتب الحدیث العموش.
- امیری، محمد؛ صفری، علی‌آقا. (۱۴۰۱). برنامه‌ریزی تولیدی از منظر قرآن با تأکید بر الگوی مدیریتی حضرت یوسف (ع). دو فصلنامه علمی-پژوهشی قرآن و علم، صفحات ۱۵۶ تا ۱۷۷.
- ایرانپور، الینا. (۱۳۸۹). خطابات و فرهنگ مخاطبه در قرآن کریم. تهران: ادب امروز.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۳). لغت‌نامه و فرهنگ فارسی، تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

- راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد. (۱۳۶۳). مفردات الفاظ القرآن. تهران: انتشارات ناصر خسرو.
- رهنما، اکبر؛ علوی، رضا؛ زلفی نسب، مزده. (۱۳۹۱). بررسی و تبیین اصول و روش‌های تربیتی از منظر امام خمینی. مجموعه مقالات همایش ملی امام خمینی (ره) و تعلیم و تربیت، تهران: دی‌ماه ۱۳۹۱.
- سوهانی، عاطفه؛ امیری قائمی، علی؛ وکیلی، نجمه؛ آهنگران، خلیل. (۱۳۹۶). تبیین نقش مربیان و والدین در تعمیق باورهای دینی در کودکان با رویکرد قرآنی، فصلنامه مطالعات قرآنی، سال هشتم، شماره ۳۰، تابستان ۱۳۹۶، ۶۷-۸۶.
- شاهسوندی، شهره؛ خانه‌زاد، امید. (۱۳۹۱). زبان‌شناسی خطاب در قرآن. فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، سال هجدهم، شماره ۲، پیاپی ۷۰، تابستان ۱۳۹۱، ۸۲-۹۸.
- شمخانی، اژدر؛ نورعلیان، یاور؛ عاشوری، مظاهر؛ مالمیر، سعید. (۱۳۹۳). اصول روش‌های تربیتی از دیدگاه امام خمینی (ره). فصلنامه بصیرت و تربیت اسلامی، سال یازدهم، شماره ۲۹، تابستان ۱۳۹۳.
- شیرینی وثیق، احمد. (۱۳۹۲). بررسی شیوه‌های جدید تربیت دینی دانش‌آموزان از دیدگاه دانشمندان تعلیم و تربیت. طرح پژوهشی سازمان آموزش و پرورش استان همدان.
- صفوی، امان‌الله. (۱۳۸۷). کلیات روش‌ها و فنون تدریس تهران: انتشارات معاصر.
- فرضی‌شوب، منیره؛ فرضی‌شوب، فرشته؛ شاه قاسمی، زهره. (۱۳۹۳). اصول مخاطب‌شناسی از دیدگاه امام علی (ع) در نهج البلاغه. فصلنامه علمی-پژوهشی سراج منیر، سال پنجم، شماره ۱۶، پاییز ۱۳۹۳، ۶۷-۸۵.
- قاضی‌عسکر، صدیقه. (۱۳۹۶). تحلیل خطاب‌های یا ایها الذین آمنوا در قرآن کریم با تأکید بر آموزه‌های اجتماعی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه الزهرا.
- قاسمی، محمد جواد. (۱۳۸۹). خطابات و فرهنگ مخاطبه در قرآن کریم. اصفهان: ادب امروز.
- لسان العرب، محمد بن مکرم. (۱۲۱۶ ق). لسان العرب بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- محمودی، جواد. (۱۳۹۲). تربیت فرهنگی با رویکرد اسلامی و علوی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور واحد همدان.
- مصطفوی، حسن (۱۳۹۹). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. ترجمه و تلخیص صادق عباسی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- معین، محمد. (۱۳۶۴). فرهنگ فارسی معین. تهران: امیر کبیر.

- نجفی، اکرم. (۱۴۰۰). تبیین مبانی خطاب‌شناسی در قرآن کریم و دلالت‌های تربیتی آن از حیث ارتباط با دانش‌آموز و معلم. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته تعلیم و تربیت، دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
- ولدی، علی. (۱۳۹۹). تفسیر و تأویل خطاب در قرآن. تهران: نشر عطارد.
- زبیدی، محمد مرتضی محمد بن یعقوب فیروزآبادی. (۱۲۱۴ ق). تاج العروس من جواهر القاموس. محقق: علی میری، بیروت: لبنان.